

R

Föräldraskap, utvecklingstörning och vuxenblivande

Kristina Engwall

Sammanfattning

I Sverige uppmanas de allra flesta till att bli föräldrar men vissa kategorier såsom exempelvis personer med utvecklingsstörning förväntas avstå från föräldraskap. Dessa motstridiga tendenser påverkar hur frivilligt barnlösa uppfattas. Artikeln bygger på intervjuer med 19 barnfria kvinnor och män i Sverige varav fyra tillskrivs en utvecklingsstörning. Huvudsakligen diskuteras de motiv som endast informanterna med utvecklingsstörning berör för sin barnfrihet såsom föräldraskapets mödor och risker att överföra ärftliga sjukdomar. Föräldraskap ses ofta som en markör för vuxenblivande och samhällsdeltagande. I artikeln diskuteras också hur barnfria på andra sätt försöker nå en accepterad vuxenstatus. Barnfria med utvecklingsstörning kämpar hårt för att bli sedda som vuxna överhuvudtaget. I denna kamp är potentiellt föräldraskap ett underkommunicerat tema. Deras liv präglas av att de i de allra flesta sammanhang betraktas som "utvecklingsstörda".

Abstract

This article discusses voluntary childlessness in Sweden, with focus on childfree women and men with intellectual disabilities (IDs). The article is based on interviews with 19 childfree individuals, four of whom had IDs. It focuses on motives for childfreeness. These motives are mainly consequences of their ascribed position as intellectually disabled and of the segregation in society between able and disabled individuals. The article also includes a discussion about how to achieve the "adult status". The interviewees discussed alternative ways of expressing adult status. Many individuals see parenthood as a way into the adult world; however, achieving adult status through parenthood is an under-discussed theme in the stories of the interviewees with IDs, who instead focused on other issues.

Vi lever i ett samhälle där alla förväntas skaffa barn eller åtminstone försöka skaffa barn (Fjell 2008). Att bli förälder förknippas vanligtvis med vuxenblivande och ansvarsstagande. Många gånger beskrivs det som "naturligt" och " normalt" (Bergnéhr 2009, Peterson 2011). En sådan syn medför att de

som väljer att vara barnfria känner sig ifrågasatta och försöker uttrycka ansvarsförmåga och vuxenstatus på andra sätt (Engwall och Peterson 2011). Men uppmaningen att alla bör skaffa barn är en sanning med modifikation. Att vara lämplig förälder anses vara förenat med en mängd

villkor: man ska inte vara för ung eller för gammal, man ska kunna försörja sig själv och sitt barn och man ska leva i en stabil, helst heterosexuell, parrelation (jfr Bergman, Eriksson och Klinth 2011). Dessutom bör man som förälder inte ha någon funktionsnedsättning – såsom utvecklingsstörning (Malacrida 2009).

För dem som är frivilligt barnlösa blir samhällets olika förhållningssätt avseende vem som är en lämplig förälder märkbara. De medför att majoriteten barnfria möter motstånd, ifrågasättande och tvingas försvara sitt beslut om barnfrihet, medan barnfria med utvecklingsstörning – som vi möter i denna artikel – möter acceptans och uppmuntran. De olika budskapen avseende föräldraskap har en lång historia. Steriliseringen av sk sinnesslöa är ett extremt exempel på samhällets försök att förhindra föräldraskap, samtidigt som andra kvinnor under samma tidsperiod nekades abort vid ofrivilliga graviditeter (Tydén 2002). Idag är situationen annorlunda, men inställningen till föräldraskap är fortfarande beroende av funktionsförmåga (Llewellyn m fl 2010).

Mot bakgrund av dessa olika förhållningssätt beroende på funktionsförmåga studeras i denna artikel barnfria kvinnor och män med utvecklingsstörning och hur de förhåller sig till barnfrihet, föräldraskap och vuxenstatus. Artikeln tar sin utgångspunkt i 19 intervjuer med frivilligt barnlösa i Sverige varav fyra stycken tillskrivs utvecklingsstörning. I huvudsak analyseras motiv för barnfrihet samt hur informanterna förhåller sig till att uttrycka vuxenstatus då de väljer att inte bli föräldrar. Detta belyser hur de frivilligt barnlösa med utvecklingsstörning fattar sina beslut om barnfrihet i en mycket annorlunda samhällelig kontext än övriga informanter.

Internationella studier talar om en drastisk ökning av frivillig barnlöshet, ibland antas att andelen barnfria kommer att uppnå 25 procent (Sobotka 2004). Sverige har inte en lika dramatisk utveckling. Av kvinnor födda 1980 antas 15 procent förbli barnlösa (både frivilligt och ofrivilligt) varav den frivilliga barnlösheten uppskattas till cirka 5 procent (Persson 2010). Det finns få studier om andelen barnlösa hos personer med utvecklingsstörning. En studie avseende kvinnor med utvecklingsstörning i Skaraborgs län år 1995 visade att 85 procent av dem var barnlösa (Bager 2003), men vi vet inget om andelen frivillig barnlöshet.

Forskning om barnfrihet har huvudsakligen berört kvinnor utan utvecklingsstörning och uppehållit sig vid motiv till barnfrihet. Det visar sig vara svårt att finna generella motiv och kategorisera de olika motiven (Peterson 2010). Flera studier påtalar att barnfrihet upplevts som resultatet av en komplex situation och en utsträckt process snarare än ett val med två tydliga och entydiga alternativ (Connidis och McMullin 1996, Ramsay och Letherby 2006). Återkommande motiv till barnfrihet är frihet från ansvar för och omsorg om barn samt större möjligheter till självförverkligande och spontanitet (Veevers 1975, Park 2005). Ytterligare ett vanligt motiv är svårigheter för kvinnor att kombinera yrkesliv med föräldraskap (Kemkes-Grottenthaler 2003, Tanturri och Mencarini 2008). Tidigare forskning visar också att barnfria ofta hänvisar till de svårigheter som föräldraskapet kan innebära (Marshall 1993). Att ha barn medför, enligt barnfria, mindre egen tid, svårigheter att hinna med yrkesarbete, sämre ekonomi, mindre tid till fritidsaktiviteter och socialt umgänge (Park 2005). Det finns ytterst lite

forskning om personer med utvecklingsstörning och barnfrihet. Ett undantag är Karin Barron (2004) som intervjuat kvinnor med utvecklingsstörning som förklarar att de inte är mödrar eftersom de inte vill riskera att bli mer beroende av hjälp och stöd från föräldrar, personal eller personliga assistenter.

En viktig anledning till att studera motiv är att de inte enbart säger något om individen utan också speglar en aktuell kontext i tid och rum. Studier om kvinnor som väljer karriär före barn säger något om konkreta svårigheter att kombinera yrke och föräldraskap (Koropecj-Cox och Pendell 2007). Att barnfria män oftare slipper motivera sin barnlöshet tyder på att kvinnlighet och moderskap är närmare förknippade med varandra än manlighet och faderskap (Park 2005). När motivet anges vara bristande barnlängtan säger det något om en rådande syn där barn har rätt att vara efterlängtade (Peterson och Engwall 2010). På så sätt säger också de motiv som de barnfria med utvecklingsstörning anger något om det samhälle de lever i och de strukturer som präglar dagens svenska samhälle.

I denna artikel används frivillig barnlöshet för att synliggöra en samhällelig syn på kvinnor och män med utvecklingsstörning, föräldraskap och vuxenblivande samt hur personer med utvecklingsstörning handlar och agerar i en sådan struktur. Frivillig barnlöshet betraktas som en social praktik präglad av den samhälleliga kontexten. Utgångspunkten är att samhället präglas av två motstridiga tendenser i fråga om barnfrihet där de flesta barnfria ifrågasätts medan barnfria med utvecklingsstörning uppmuntras i sitt beslut. De strukturella förutsättningarna skiljer sig således åt beroende på intellektuell funktionsför-

måga. Vilka avtryck ger detta i informanternas motiv? Hur hanteras vuxenblivande då möjligheten till vuxenstatus genom föräldraskap väljs bort? Vilka förändringar sker över tid i dessa frågor?

Material och metod

Artikeln bygger på ett kvalitativt material bestående av 19 intervjuer med barnfria svenskar.¹ Informanterna nåddes genom bekantas bekanta eller att de själva kontaktade mig då de hörde talas om projektet via massmedia eller Internet. Studien bygger på ett synsätt där en självdefinierad barnlöshet respekteras. En återkommande kritik mot den här typen av forskning är att berättelserna om frivillig barnlöshet är tillrättalagda av de barnfria själva för att de inte ska framstå som misslyckade eller som offer. Underförstått skulle informanterna enligt detta resonemang snarare vara barnlösa än barnfria (Fjell 2008). Detta aktualiserar frågan om graden av frivillighet i beslutet om att vara barnfri. Tidigare forskning (Areschough 2005, Barron 2004) visar att individer med utvecklingsstörning uppmuntras till ett barnfritt liv och att bilden av ett barnfritt liv tidigt internaliseras. Liknande diskussioner har anförts även för andra kategorier t ex kvinnor som redan som unga känner till att de kommer att få svårigheter att bli gravida och som därför riktar in sig på ett liv utan barn (McAllister och Clarke 2000) eller för manliga homosexuella par vars lämplighet som föräldrar ifrågasätts (Zetterqvist Nelson 2002). Samhällelig påverkan på beslutet om barnfrihet är således aktuellt för flera kategorier. Min utgångspunkt är att informanternas utsagor om frivillig barnlöshet accepteras.

Frågan är också på vilka grunder en informants utsagor skulle kunna verifieras eller falsifieras (Park 2005).

Informanterna förenas av att de valt att leva som frivilligt barnlösa, de är alla födda och uppvuxna i Sverige, de har alla erfarenhet av att leva i parrelationer och de är eller har varit yrkesverksamma. Det finns också aspekter som skiljer informanterna åt. Jag har intervjuat elva kvinnor och åtta män. Samtliga, med ett undantag, lever eller har levt i heterosexuella parförhållanden. En man är homosexuell och lever i registrerat partnerskap. Sex av kvinnorna är i fyrtioårsåldern, en i femtioårsåldern och ytterligare fyra i sextioårsåldern. Av männen är fem i fyrtioårsåldern, en i femtioårsåldern och två drygt sextio år. Av de nitton informanterna tillskrivs två kvinnor och två män utvecklingsstörning.

Eftersom artikeln fokuserar på informanterna med utvecklingsstörning vill jag beskriva dem närmare. En man och en kvinna lever tillsammans. De andra två är särbos (inte med varandra). Männen är i sextioårsåldern och den ene har erfarenheter av fosterhem och institutioner. Den andre har vuxit upp i ett socialt utsatt föräldrahem där moderns problematik överskuggat vardagen. Mannen är fåordig om sin uppväxttid men det framgår att han även som vuxen levt tillsammans med sin far som ansvarat för att vardagen fungerat. Då fadern dog ersattes denna omsorg med stöd från samhället. Kvinnorna i yngre fyrtioårsåldern har växt upp i föräldrahemmet, gått i särskola och sedan flyttat hemifrån med tillgång till samhälleligt stöd. De stämmer in på den kategori som Ringsby Jansson och Olsson (2006) kallar för "the cared for and represented". De har haft ett starkt stöd från sina föräldrar och får hjälp via socialtjänsten. Kvinnorna och männen

arbetar eller har arbetat inom särskilda verksamheter för personer med utvecklingsstörning och deras fritid präglas av ett stort deltagande i särskilda verksamheter för personer med utvecklingsstörning.

Intervjuerna var semi-strukturerade vilket innebär att detaljerade intervjuguider inte användes. Samtliga intervjuer spelades in med informanternas godkännande. Frågorna har varit desamma till samtliga informanter oavsett funktionsförmåga och har berört motiv till beslutet att förbli barnfri; omgivningens bemötande; relationer till partner, vänner, arbetskamrater; preventivmedel och sterilisering samt betydelsen av moderskap/faderskap för en identitet som kvinna/man.

Skillnaderna mellan intervjupersoner med utvecklingsstörning och utan har främst bestått av att intervjuerna med de förra tagit kortare tid och varit mer fokuserade på individens erfarenheter än samhälleliga föreställningar. Samtidigt är det viktigt att understryka att också informanterna med utvecklingsstörning många gånger har varit reflekterande, om än något mer kortfattade, i sina svar (jfr Barron 2004). I något fall upplevde jag att funktionsnedsättningen försvårade informantens förmåga att uttrycka sig. I detta fall försökte jag vara extra noga med att försöka sammanfatta samtalen och få informantens bekräftelse på att jag förstått rätt (Kvale och Brinkmann 2009). Ovissheten om att tolka rätt kan uppstå även i andra intervjusituationer där orsaken inte kan knytas till funktionsnedsättning. I en annan intervju med en kvinna utan utvecklingsstörning försvårades tolkningen på grund av hennes kortfattade svar och svårigheter att sätta ord på erfarenheter av barnfrihet eftersom hon upplevde dessa som normala och självklara. En tydlig skillnad mellan informanterna

var dock att kvinnorna och männen med utvecklingsstörning ibland saknade ord för att beskriva sådant som hör till sexualitetens område. Någon förmedlade också att den kände sig obekvämd då jag ställde sådana frågor, vilket vid några tillfällen ledde till att jag lämnade dessa frågeområden (jfr Barron 2004).

Intervjuerna transkriberades. De fyra personerna med utvecklingsstörning intervjuades sist och därför hade mitt arbete med att kategorisera materialet och söka likheter och skillnader redan startat. Informanternas erfarenheter ställdes mot tidigare forskning – i synnerhet forskning om motiv för barnfrihet. Det empiriska materialet sorterades efter olika temata där citat och händelser placerades in (Widerberg 2002). Analysen har således växt fram i ett samspel mellan tidigare forskning och ett kategoriseringsarbete av materialet. På så sätt framträdde likheter och skillnader i motiv mellan de med utvecklingsstörning och de utan. Många motiv var således gemensamma för alla informanter, men i denna artikel fokuseras skillnaderna.

En viktig utgångspunkt är att den samhälleliga kontexten avspeglas i barnfrias berättelser. Barnfrihet är en social praktik som präglas av olika kontexter både avseende rum och tid. För att visa på betydelsen av kontext används därför ett historiskt perspektiv som visar på både kontinuitet och förändring. Varje berättelse är givetvis unik, samtidigt är utgångspunkten att informanternas berättelser ska förstås i relation till en samhälleligt specifik kontext samt sociala och kulturella normer. Strävan är därför att nå utöver den enskilda individens berättelse och istället söka efter de strukturer som avgränsar berättelserna om att leva som frivilligt barnlös.

Analysen syftar också till att se hur strukturer kan skilja sig åt beroende på om informanten tillskrivs utvecklingsstörning eller inte.

Informanterna informerades om att deltagande i studien var frivilligt och vi diskuterade också vad detta innebär och hur jag skulle använda intervjuerna. Lättläst information om studien skickades i förväg till informanterna med utvecklingsstörning. Kontakten med några informanter skedde via en gemensam bekant och i dessa fall diskuterade vi att denne person kände till deltagandet i studien eftersom sådan kunskap kan påverka anonymiteten i studien. Detta uppfattades dock inte som problematiskt för någon av informanterna. I texten har information som kan avslöja informanternas identitet uteslutits.

Artikeln inleds med en historisk tillbakablick på hur det svenska samhället hanterat frågor om utvecklingsstörning och föräldraskap. Därefter diskuteras två frågor som avslutningsvis leder fram till en samhällelig syn på kvinnor och män med utvecklingsstörning, föräldraskap och vuxenblivande. Den första berör motiv för barnfrihet. Den andra berör kopplingen mellan vuxenstatus och föräldraskap och hur barnfria hanterar detta.

En historisk tillbakablick

De olika budskapen om föräldraskap riktade till människor med eller utan utvecklingsstörning har en lång historia. Utvecklingen har gått från en institutionalisering av att förhindra föräldraskap för personer med utvecklingsstörning till andra mer subtila uppmaningar i samma anda (Sherry 2004).

I Sverige fördes en befolkningspolitik under 1900-talet där inte bara fler barn eftersträvades utan också fler barn av god kvalitet (Kälvemark 1980). Ett led i denna befolkningspolitik var att uppmuntra barnafödande genom exempelvis införande av moderskapspenning och barnbidrag (Tydén 2002). Den andra sidan av befolkningspolitiken syftade till att begränsa barnafödandet för, till exempel, de som av sin samtid betecknades som "sinnesslöa", "sinnessjuka" eller epileptiker. Till skillnad från många andra grupper funktionshindrade som ofta framställts som asexuella så har individer, i synnerhet kvinnor, med "sinnesslöhet"/utvecklingsstörning tillskrivits hypersexualitet. Behovet att kontrollera deras sexualitet har alltså framställts som viktigt (Engwall 2000).

Trots att det inte längre finns formella hinder för personer med utvecklingsstörning att skaffa barn upplever de stark avrådan från att bli förälder.

Sambandet mellan funktionsfullkomlighet, heterosexualitet och föräldraskap uttrycktes tydligt i införandet av en steriliseringslag 1934 som reviderades 1941. Lagen syftade särskilt på "sinnesslöa" som steriliserades av eugeniska skäl (Tydén 2002). Andra lagar syftade också till att förhindra "sinnesslöa" från att få barn såsom förbudet för "sinnesslöa" att gifta sig år 1915 (Tydén 2002, Engwall 2000). Ytterligare åtgärder var internering på anstalt. Under 1900-talets första hälft ökade antalet anstalter för "sinnesslöa" och genom att skilja kvinnor och män åt och placera dem på olika avdelningar eller

på olika anstalter försvårades heterosexuella relationer mellan de intagna (Jönsson 2000).

Flera av dessa lagar avskaffades under 1960- och 1970-talen. Deras praktiska betydelse hade försvunnit då samboendet ökade och äktenskapsförbudet inte längre var verksamt samt då nya preventivmedel kunde ersätta sterilisering (Engwall 2000). Den samhälleliga synen på "sinnesslöa" förändrades också. Under 1960-talet kom personer med funktionsnedsättningar att uppmärksammas både som en eftersatt grupp i fråga om välfärd och som en segregerad grupp. De stora institutionerna där kollektivet gick före individen kritiserades. Därefter följde avinstitutionalisering och en politik som präglades av begrepp som integrering, senare inklusion och därefter dagens delaktighet (Gustavsson 2004).

Trots en förändrad syn avseende personer med utvecklingsstörning kvarstod dock sexualitet och föräldraskap som ytterst problematiska områden. Judith Areschough (2005) konstaterar att å ena sidan skulle personer med utvecklingsstörning respekteras vilket medförde att tvång var olämpligt t ex i fråga om preventivmedelsanvändning. Å andra sidan hade personer med utvecklingsstörning svårigheter att vara föräldrar och därför borde socialtjänsten alltid kopplas in. Lösningen på att förena dessa motstridiga synsätt var att förespråka "handikappmedvetenhet". Om personerna själva förstod komplexiteten i föräldraskap skulle de frivilligt avstå från detta.

Idag finns en ökad acceptans för sexuella relationer för personer med utvecklingsstörning (Löfgren-Mårtenson 2003, 2005). En viktig orsak är möjligheten att genom bättre preventivmedel kunna ha sexuella relationer utan att de leder till

graviditeter. Föräldraskap och utvecklingsstörning anses dock fortfarande vara problematiskt (Starke 2010). Trots att det inte längre finns formella hinder för personer med utvecklingsstörning att skaffa barn upplever de stark avrådan från att bli förälder. Budskapet som når många med utvecklingsstörning är att barn är jobbiga och föräldraskapet svårt (Barron 2004, Llewellyn m fl 2010). De mer subtila sätt som Sherry (2004) menar präglar dagens samhälle att uppmana personer med utvecklingsstörning att avstå från barn framträder delvis genom en analys av informanternas motiv för barnfrihet.

Föräldraskapets mödor och frånvaron av barn

Informanterna i denna studie har, oavsett funktionsnedsättning eller inte, svårt att ge ett tydligt och självklart motiv till barnfrihetslutet (jfr Peterson 2010). De är övertygade om att de fattat rätt beslut, även om vissa väljer att inte kalla det beslut, utan ser det som en process eller en självklarhet. Informanterna utan utvecklingsstörning har huvudsakligen beskrivit sina motiv som privata beslut grundade på avsaknad av barnlängtan, vilket finns beskrivet i en annan studie (Peterson och Engwall 2010). Att inte längta efter barn framkom inte i intervjuerna med informanterna med utvecklingsstörning. De inledde oftast med att de "inte vill ha barn", men angav sedan, liksom de andra, flera skäl till varför de är barnfria.

Liksom tidigare forskning om barnfrihet visat ges ansvaret för barn och föräldraskapets svårigheter stor betydelse. Det gör också kvinnorna och männen med

utvecklingsstörning, men de reflekterar utifrån ansvar och krav från en rent praktisk nivå. "Det är svårt att sköta dem [barnen] ... när man jobbar" (kvinna 10). Den andra kvinnan jämför sitt eget liv med sina syskon som har barn: "men jag har det bra som jag har det. Faktiskt. Jag behöver inte passa tider och sånt där. Jag vet att de har väldigt mycket att göra" (kvinna 11). En man med utvecklingsstörning säger:

[—] det är ju mycket ansvar också, man kan ju inte släppa dem med blicken, så springer de någonstans, sticker iväg, får man akta så de inte gör illa sig för det är lätt att de får tag på något som är farligt. Det finns ju farli...sånt där man använder och gör rent golvet och sånt där med... (man 8)

Informanterna med utvecklingsstörning nämner konkreta svårigheter med att vara förälder såsom att ordna barnomsorg vid akuta sjukhusbesök, se till att barnen inte klättrar på spisen eller får i sig rengöringsmedel.

Även andra informanter nämner det stora ansvar som föräldraskapet innebär. Skillnaden är att informanterna utan utvecklingsstörning ser ansvaret för barn som hanterbart om de råkade ut för det. En kvinna säger: "ta det exemplet att man öppnar dörren på morgonen och det hade legat någon korg med någon nyfödd, klart man hade tagit hand om det" (kvinna 4). Flera hävdar också att de skulle vara riktigt bra på att ta ett föräldraansvar om de hade varit föräldrar (kvinna 1, man 5). Några har också tagit stort ansvar för barn genom att ta hand om yngre syskon eller barn till före detta sambos (kvinna 3,6,8).

Trots frånvaron av biologiska barn finns barn ändå i omgivningen. Intervjuerna med

de barnfria informanterna handlade också om barns plats i dagens samhälle. Oavsett ålder hävdade kvinnor och män utan utvecklingsstörning att barns plats i det offentliga rummet ökar (jfr Engwall 2010). Exempel som anfördes var att barn får vara med på fester, att de stöjar på bussar och tåg, att barn är ett återkommande samtalsämne på arbetsplatser och i andra sociala sammanhang. Även om man som barnfri har få relationer till barn finns ändå barn närvarande genom vänners eller arbetskamraters barn och i samtal på fikaraster, fester osv. Andra barns närvaro bidrar således till att barnfria exponeras för barn oavsett de vill eller inte.

En sådan exponering är inte lika förekommande för kvinnorna och männen med utvecklingsstörning. De två informanter med utvecklingsstörning som arbetar på integrerade arbetsplatser ingår ibland i sociala sammanhang där barn diskuteras, men utöver dessa arbetsrelaterade samtal om barn framgår att kvinnorna och männen med utvecklingsstörning har liten erfarenhet av att vara tillsammans med barn. De har inte heller nära relationer till barn. En av dem har kontakt med syskonbarn medan de andra har tämligen liten kontakt med sin släkt. På frågor om de suttit barnvakt kan männen minnas varsin gång då de läst sagor för barn. Kvinnorna har aldrig varit barnvakt själva.

I detta sammanhang har det också betydelse att få personer med utvecklingsstörning är föräldrar och av dem som är föräldrar är barnen ofta familjehemsplacerade vilket innebär att de har få vänner med barn (Malacrida 2009, Starke 2010). Jag frågar en kvinna med utvecklingsstörning om hon har kompisar som har egna barn. Hon svarar: "Nej inte så, men jag känner en som har /—/ Hon har fyra barn, men hon

har inte barnen nu" (kvinna 11). En man med utvecklingsstörning säger: "Jag höll på att säga att jag känner inga som har barn" (man 7).

De segregerade verksamheterna mellan funktionshindrade och icke-funktionshindrade, såsom arbetsplatser och fritidsverksamheter, bidrar till att barn blir ett underordnat ämne bland personer med utvecklingsstörning. När jag frågade en kvinna som är mycket aktiv i FUB (föreningen för utvecklingsstörda barn och vuxna) om de pratar barn där svarar hon: "Det är inte så. Alla har ju ett handikapp om man säger så..." (kvinna 11) och tillägger att ingen av dem har barn. Den andra kvinnan som arbetar på en arbetsplats för enbart personer med utvecklingsstörning säger att de aldrig pratar barn. Jag undrar varför de inte gör det och hon svarar: "Sånt där får man ju göra på helgen, på sin fritid" (kvinna 10). Följaktligen har informanterna med utvecklingsstörning liten erfarenhet av barn och i flera av intervjuerna framträder en osäkerhet avseende att kunna ta hand om ett barn. Deras tillvaro är således ofta barnfri.

Trots skillnader avseende informanternas relationer till barn finns stora likheter i hur de beskriver barn. Barn kan beskrivas som gulliga (kvinna 8, 11), som ointressanta (man 2, kvinna 9) eller som påfrestande (kvinna 5, 10). En man med utvecklingsstörning (7) beskriver dock barn på ytterligare ett sätt nämligen som illvilliga och elaka. Han ser detta som en bidragande orsak till att inte skaffa barn. Han säger: "sen har ju inte barn de här hämningarna så barn kan ju vara ganska grymma. Fast de inte menar så illa så kan de vara rätt så grymma ändå och jag har ju blivit mycket retat när jag var yngre för mitt utseende och såna saker" (man 7). Även en annan kvinna med utvecklingsstörning berättar

om trakasserier från barn, men ser inte dessa händelser som bidragande till sitt beslut om barnfrihet (kvinna 11). Kopplingen mellan barns trakasserier och att inte skaffa barn nämns också i en livsberättelse av en australiensisk kvinna med utvecklingsstörning (Traustadottir och Johnson 2000).

Vi är vana vid att barn symboliserar det goda och oskuldsfulla. Små barn beskrivs i flera sammanhang som gulliga, söta och rara och väcker ofta positiva känslor. Men barn kan också tillskrivas andra symboliska värden; i massmedia lyfts barn å ena sidan fram som offer och utsatta, å andra sidan som förövare och hotfulla (Buckingham 2000). Barndomsforskaren Gunilla Halldén (2011) konstaterar att barn kommit att symbolisera det naturliga och oskyldiga till skillnad från de vuxna som på ett annat sätt antas vara präglade av kultur. Men avsaknaden av kultur kan också medföra frånvaro av fostran vilket kan släppa fram det ondskefulla i barnet – något vi oftast möter i litteraturen.

Ovanstående motiv handlar om relationer till barn och föräldraskapets stora ansvar. Det är motiv som delvis redan finns i forskningen om barnfrihet, men där informanterna med utvecklingsstörning bidrar med ny kunskap utifrån sin verklighet. Ytterligare ett exempel där informanterna med utvecklingsstörning resonerar annorlunda avser sjukdomar och risker förknippade med dem.

Ärftlighetsrisker

1900-talets lagstiftning om sterilisering och äktenskapsförbud byggde huvudsakligen på idén om "sinnesslöhetens" ärftlig-

het. En sådan diskussion har idag ersatts av frågor om funktionshinderades plats i samhället pga fosterdiagnostik och möjligheten att identifiera funktionsnedsättningar före födseln (Shakespeare 2006). Forskningens framsteg aktualiserar också frågor om lämpligheten att bli förälder då man riskerar överföra sjukdomar till sina barn. Sådana funderingar framkommer bland de barnfria som har anlag för ärftliga sjukdomar. En svårt allergisk man utan utvecklingsstörning berättar:

när jag har varit på sådana här allergitester och sådana grejer så har jag bara frågat "okej, skulle det här liksom fortplanta sig genetiskt?". "Garanterat", säger de då. Och då är det liksom såhär att okej men då vet jag inte riktigt om jag skulle vilja utsätta en annan person för det som jag har (man 5).

De ärftliga allergierna har en viss betydelse för hans beslut att vara barnfri, men han hävdar bestämt att andra motiv är viktigare för hans ställningstagande. Likaså säger en kvinna utan utvecklingsstörning med epilepsi att sjukdomen inte spelat någon som helst roll för hennes beslut att vara barnfri, trots att möjligheterna att bli förälder var begränsade med svår epilepsi på den tiden hon diagnostiserades (kvinna 8). Sjukdomarna betraktas inte som ett huvudargument för att vara barnfri av dessa informanter.

Informanterna med utvecklingsstörning gör dock en annan bedömning i fråga om ärftliga sjukdomar. Riskerna med ärftlighet diskuteras främst i samband med olika sorters krampanfall som exempelvis orsakas av epilepsi (kvinna 10, 11, man 8). En kvinna med utvecklingsstörning säger så här:

- Jag kände det att ... hon eller han [ett eventuellt barn] kanske får ett handikapp. Jag har så där sköldkört... Jag vet inte vad det heter..

Kristina: Barnet skulle få samma?

- Ja, jag får ju kramper ibland (kvinna 11).

De andra informanterna funderar över konsekvenserna för ett barn om föräldrarna har krampanfall (man 8). Här spelar de praktiska arrangemangen en viktig roll igen; vem tar hand om barnet om man måste åka akut till sjukhuset?

Ingen av de fyra informanterna med utvecklingsstörning tar upp sin utvecklingsstörning i samband med diskussioner om ärftlighet. Tvärtom påpekar en kvinna (11) mycket riktigt att man inte kan veta om barnet får en utvecklingsstörning. En man säger: "även om jag är utvecklingsstörd är det inte säkert att mitt barn blir det" (man 7).

Riskerna med ärftliga sjukdomar hanteras alltså olika beroende på om informanterna har en utvecklingsstörning eller inte. De utan utvecklingsstörning ser inte risken att överföra sjukdomar till eventuella barn som ett viktigt motiv för barnfrihet. Deras omgivning förmedlar dessutom ofta att egen erfarenhet av sjukdomen är en fördel i föräldraskapet. Mannen med svår allergi (5) säger att folk uppmuntrar honom: "du vet ju själv hur det är att leva med allergier så du är ju den som bäst skulle kunna supporta barnet liksom". De barnfria med utvecklingsstörning kommer till andra slutsatser där risken för att överföra sjukdomar samt sjukdomens påverkan på vardagsliv och ett eventuellt föräldraskap ges betydelse.

Motiv präglade av en underordnad position

Jag har i denna artikel lyft fram de motiv som skiljer informanterna med utvecklingsstörning från övriga. Självklart finns också flera motiv som förenar informanter oavsett funktionsförmåga såsom att inte tycka om barn, att barn kräver uppoffring och att man är nöjd med det barnfria liv man lever. Vad säger då de motiv som nämns av enbart kvinnor och män med utvecklingsstörning ur ett samhällligt perspektiv?

Jag hävdar, som jag redogjorde för inledningsvis, att motiven är kontextbundna. De motiv som anges säger något om den verklighet informanterna upplever. Att några motiv nämns enbart av personer med utvecklingsstörning tyder på att de lever i ett annat strukturellt sammanhang än barnfria utan utvecklingsstörning. Motiven vittnar om att de tycks få annorlunda information än andra i fråga om risker att överföra sjukdomar. De uppmuntras inte till föräldraskap utan möts av mörka beskrivningar av hur slitigt det är att ha barn. De riskerar retas av barn. Detta speglar rådande maktstrukturer både i fråga om att skapa skillnader mellan olika slags människor samt att understryka en hierarki mellan olika kategorier.

Genom samhällliga strukturer såsom särorganisering exponeras de barnfria med utvecklingsstörning inte för barn eller tal om barn såsom de övriga barnfria i denna studie. De väljer således sin barnfrihet i en annorlunda samhälllig kontext där deras livsvillkor huvudsakligen präglas av att de tillskrivs utvecklingsstörning. Vilka möjligheter att tas på allvar som vuxen ges i denna kontext?

Att hävda sin vuxenstatus

Föräldraskap symboliserar en övergång till vuxenstatus. Ett barns ankomst antas medföra att fokus flyttas från föräldrarnas självupptagenhet till barnet (Bergnéhr 2008). Genom barnet tvingas man till mognad (Dykstra och Hagestad 2007). Konsekvenser av dessa föreställningar är att barnfria utan utvecklingsstörning ofta framställs som själviska, egoistiska och omogna (Park 2005). Det förekommer också att de anklagas för bristande samhällsansvar (Peterson och Fjell 2010). I en annan artikel analyseras hur de barnfria informanterna utan utvecklingsstörning bemöter dessa anklagelser genom att berätta om hur de bidrar till samhället på andra sätt, såsom att betala mycket skatt, ta ansvar för andras barn och att arbeta ideellt (Engwall och Peterson 2011).

En annan strategi att påtala sin vuxenstatus är att tala om att vänner, släktingar och bekanta försöker övertyga dem att de skulle bli väldigt bra föräldrar. En man säger: "Min tjej har sagt det ett par gånger att hon tycker att jag säkert skulle vara världens bästa pappa... och det känns ju lite lustigt att höra från henne samtidigt då när hon säger att hon aldrig vill skaffa barn" (man 5). De kan också beskriva sig själva som potentiellt bra föräldrar. En kvinna (3) säger: "Jag tror själv, att om jag hade skaffat barn så hade jag blivit en rätt bra mamma. Det är jag rätt övertygad om". Att beskriva sig själv som en potentiellt god förälder kan ses som en strategi för att framstå som kompetent, normal och frisk. Genom att visa tilltro till sin egen förmodade föräldraförmåga uttrycks samhörighet med majoriteten i samhället, dvs föräldrarna. Man vill inte förknippas med dem som tillskrivs bristande föräldraförmåga –

såsom exempelvis personer med utvecklingsstörning (jfr Gillespie 1999). Istället värnar man om valet av barnfrihet som ett uttryck för självständighet och anklagar föräldrar för att ge efter för en samhällelig press att skaffa barn utan större reflektion (Veevers 1975).

De barnfria kvinnorna och männen med utvecklingsstörning beskriver också en kamp för att erkännas som vuxna, men orsaken till deras omognad tillskrivs inte deras barnfrihet utan deras funktionsnedsättning. Barnfriheten tas för given. Svårigheterna att betraktas som vuxen avspeglas i det faktum att personer med utvecklingsstörning ibland beskrivs som eviga barn (Umb-Carlsson och Lindstedt 2011, Björnsdóttir och Traustadóttir 2010). Att likställas med ett barn innebär att man förutsätts vara i behov av stöd, inte anses kunna fatta beslut och att det man gör och säger tillmäts mindre betydelse i relation till andra vuxna. Jämförelsen med ett barn medför också avsexualisering och ett utslutande från föräldraskap – områden som vanligtvis förknippas med att vara vuxen. Björnsdóttir och Traustadóttir (2010) konstaterar i en studie om unga vuxna med utvecklingsstörning på Island att dessa personer har svårt att få tillgång till vuxenstatus och att de för alltid tycks "stuck in the land of disability". Synen på personer med utvecklingsstörda som omogna och icke-vuxna har tidigare varit institutionaliserad i Sverige genom exempelvis omynsigförklaring som hävdades år 1989.

Till skillnad från de andra informanterna saknar de med utvecklingsstörning omgivningens stöd och uppmuntran till att bli föräldrar. Ett exempel är det bemötande en kvinna med utvecklingsstörning fick av sina syskon då hon berättade att hon hade steriliserat sig: "Jag tror så här att de tyck-

er det är jättebra att jag gjorde det, tror jag, att både [namn på syskon]. De vet ju om att inte jag vill ha barn. Och sen vet de om att jag har ett handikapp också och att jag behöver mycket hjälp" (kvinna 11). Detta kan jämföras med den man utan utvecklingsstörning som steriliserat sig och inte berättat för någon utom sin sambo om operationen för att slippa kritik: "Man blir ifrågasatt liksom. Det är det också att 'varför har du gjort det för? Det kan man ju inte ångra'" (man 2). Informanterna med utvecklingsstörning möter istället ett stöd för barnfrihet vilket för kvinnorna yttrar sig genom att de fått aktiv hjälp till sterilisering och p-spruta. En sådan praktik är både genuskodad och har historiska rötter.

Möjligheten att hävda vuxenstatus genom ett potentiellt föräldraskap är inte aktuellt för informanterna med utvecklingsstörning. Istället framkommer ett flertal andra exempel då de kämpat för att betraktas som vuxna och kapabla. En man berättar med stor ilska hur han en gång tillsammans med sin fästmö var på restaurang och en annan i sällskapet uppmanade dem att gå och lägga sig trots att klockan bara var åtta på kvällen (man 7). En kvinna (10) berättar lika upprört om de svårigheter hon mötte då hon ville bli sambo och avslutar: "Men jag är alltså vuxen och jag vill bestämma mot mig själv". Hon understryker hur viktigt det är genom att klappa i händerna för varje stavelse och det är enda gången under intervjun som hon gör en sådan markering. Den andra kvinnan (11) inleder intervjun med att säga: "Jag heter [—] och har en egen lägenhet och bor själv och ska fylla [—] år." Hennes presentation uttrycker rakt på sak att hon är en självständig person. Dessa utsagor handlar om att bli respekterad som vuxen. Detsamma konstateras i en annan studie beträffande

livskvalitet där personer med utvecklingsstörning skattade att bli tillskriven "social adult status" högt (Umb-Carlsson och Lindstedt 2011).

I intervjuerna framkommer också att kvinnorna och männen inte exponeras för barn på samma sätt som övriga informanter.

Informanterna med utvecklingsstörning framhåller således också vikten av att betraktas som vuxen men på andra sätt än de övriga barnfria informanterna. Diskussionen om att vara vuxen relateras inte till ett potentiellt föräldraskap vilket överensstämmer med rådande inställning i samhället där personer med utvecklingsstörning avråds från föräldraskap. Föräldraskap framstår som ett underkommunicerat tema – något som även Kittelsaa (2008) noterat i intervjuer med unga vuxna med utvecklingsstörning i Norge. Även en isländsk studie visar att en medvetenhet om föräldraskapets svårigheter på grund av både utvecklingsstörning och låg samhällslig status bidrog till att personer med utvecklingsstörning inte skaffade barn (Björnsdóttir och Traustadóttir 2010).

Kamp för erkännande

Genom de barnfria informanternas motiv till barnfrihet och utsagor om bemötande tecknas en bild av samhällets skilda strukturer för personer med och utan utvecklingsstörning. Informanterna med utvecklingsstörning skrivs in i en maktstruktur där deras position huvudsakligen är knuten till deras funktionsnedsättning.

I ett historiskt perspektiv syns både förändring och kontinuitet. Till skillnad för några decennier sedan finns idag möjligheten att välja barnfrihet och inte påtvingas barnlöshet vilket tidigare drabbade personer med utvecklingsstörning. Avrådan från föräldraskap sker dock fortfarande. Det visar sig genom en vardaglig och diffus praktik där ansvar är svårt att knyta till särskilda aktörer. Även informanternas bristande ordförord avseende sexualitet och deras ovana att diskutera detta vittnar om att sexualitet och fertilitet är sällsynta teman. Kvinnorna och männen med utvecklingsstörning fattar således sitt beslut om barnfrihet i en annorlunda samhällelig kontext än andra barnfria.

I intervjuerna framkommer också att kvinnorna och männen inte exponeras för barn på samma sätt som övriga informanter. De lever i sammanhang där barn sällan finns rent fysiskt, där barn inte dyker upp som samtalsämne och där kamrater sällan har barn. Barnforskningen talar om att vi idag upplever allt större segregering mellan vuxna och barn i vårt samhälle. Barn hänvisas till speciella platser och deras vardag är i stor utsträckning skild från vuxnas (Qvortrup 2000, Zeiher 2000). Mötesplatser för barn och vuxna är få. Det tycks som om åtskillnaden mellan vuxna med utvecklingsstörning och barn är ännu mer markant än mellan andra vuxna och barn. En anledning är att individer med utvecklingsstörning lever en stor del av sina liv i särskilda verksamheter. Man kan tala om en isärhållande princip mellan

individer med utvecklingsstörning och barn både i fysiska och sociala sammanhang.

Att tillskrivas vuxenstatus är viktigt för informanterna med utvecklingsstörning. I denna kamp spelar föräldrarollen en underordnad roll eftersom den inte tillskrivs personer med utvecklingsstörning. Informanterna med utvecklingsstörning kämpar för vuxenstatus inom andra områden såsom att bestämma över boende och sitt dagliga liv. Andra forskare har kallat omförhandlingen från en tillskriven passiv identitet som "utvecklingsstörd" till en identitet som uttrycker vilja och självständighet för "motståndsidentitet" i enlighet med Manuel Castells teoretiska begrepp (Barron 2004, Svensson och Tideman 2007). I konstruktionen av en sådan identitet tycks erkänd vuxenstatus vara viktig, men inte nödvändigtvis genom föräldraskap.

Frivillig barnlöshet hos kvinnorna och männen med utvecklingsstörning kan tolkas på olika sätt. Å ena sidan kan föräldraskap ses som ett underdiskuterat ämne och ett resultat av samhällets avrådande inställning till föräldraskap hos personer med utvecklingsstörning. Å andra sidan kan frånan om diskussion om föräldraskap tolkas som en konsekvens av deras val av barnfrihet. Ett sätt att utmana samhällets tendenser att värdera individer huvudsakligen genom funktionsförmåga är att respektera kvinnor och män med utvecklingsstörnings val oavsett om det gäller föräldraskap eller frivillig barnlöshet.

Noter

¹ I artikeln används "frivilligt barnlös" synonymt med "barnfri".

Referanser

- Areschough, J. 2005. Parenthood and intellectual disability. Discourses on birth control and parents with intellectual disabilities 1967–2003. *Scandinavian Journal of Disability Research* 7(3–4): 155–175.
- Bager, B. 2003. Barn till mödrar med utvecklingsstörning – en inventering. Liten riskgrupp som behöver stort stöd under otrygg uppväxt. *Läkartidningen* 100(1–2): 22–25.
- Barron, K. 2004. Vem är jag? Utvecklingsstörda kvinnor (re)konstruerar sin identitet. I: K. Barron, red. *Genus och funktionshinder*. Lund: Studentlitteratur.
- Bergman, H., Eriksson, M., Klinth, R. 2011. Föräldraskapets omvandlingar och styrningens villkor. I: H. Bergman, M. Eriksson, R. Klinth, red. *Föräldraskapets politik – från 1900- till 2000-tal*. Stockholm: Dialogos.
- Bergnéhr, D. 2008. *Timing Parenthood. Independence, Family and Ideals of Life*. Linköping: universitetet.
- Bergnéhr, D. 2009. Föräldraskapets värde. I: A-M. Markström, M. Simonsson, I. Södertind och E. Änggård, red. *Barn, barndom och föräldraskap*. Stockholm: Carlsson Bokförlag.
- Björnsdóttir, K. och Traustadóttir, R. 2010. Stuck in the land of disability? The intersection of learning difficulties, class, gender and religion. *Disability & Society* 25(1): 49–62.
- Buckingham, D. 2000. *After the Death of Childhood. Growing Up in the Age of Electronic Media*. Cambridge: Polity Press.
- Connidis, I.A. och McMullin, J. A. 1996. Reasons for and perceptions of childlessness among older persons. Exploring the impact of marital status and gender. *Journal of Aging Studies* (3): 205–222.
- Dykstra, P. A. och Hagestad, G. 2007. Roads less taken. Developing a nuanced view of older adults without children. *Journal of Family Issues* (10): 1275–1310.
- Engwall, K. 2000. "Asociala och imbecilla". *Kvinnorna på Västra Mark 1931–1967*. Örebro: universitetet.
- Engwall, K. 2010. Barns plats i barnfrias liv. I: K. Engwall och Peterson, H. red. *Frivillig barnlöshet. Barnfrihet i en nordisk kontext*. Stockholm: Dialogos.
- Engwall, K. och Peterson, H. 2011. Är det privata politiskt? Barnfri i ett barnvänligt samhälle. *Socialvetenskaplig tidskrift* (2): 126–143.
- Fjell, T. I. 2008. *Å si nei til meningen med livet? En kulturvitenskapelig analyse av barnfrihet*. Trondheim: Tapir akademisk forlag.
- Gillespie, R. 1999. Voluntary childlessness in the United Kingdom. *Reproductive Health Matters* (13): 43–53.
- Gustavsson, A. 2004. Inledning. I: A. Gustavsson, red. *Delaktighetens språk*. Lund: Studentlitteratur.
- Halldén, G. 2011. *Barndomens skogar. Om barn i natur och barns natur*. Stockholm: Carlssons.
- Jönsson, L.-E. 2000. Ett skarpt vapen – om sterilisering som alternativ till anstaltsvistelse. I: G. Broberg, K. Johannisson, M. Tydén, red. *Fem uppsatser om steriliseringen i Sverige*. Lund: Universitetet.
- Kemkes-Grottenthaler, A. 2003. Postponing or rejecting parenthood? Results of a survey among female academic professionals. *Journal of Biosocial Science* (2): 213–226.
- Kittelsaa, A. M. 2008. *Et ganske normalt liv. Utviklingshemming, dagligliv og selvforståelse*. Trondheim: NTNU.
- Koropecj-Cox, T. och Pendell, G. 2007. The gender gap in attitudes about childlessness in the United States. *Journal of Marriage and Family* 69(4): 899–915.

- Kvale, S. och Brinkmann, S. 2009. *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Kälvemark, A.-S. 1980. *More Children of Better Quality? Aspects on Swedish Population Policy in the 1930's*. Uppsala: universitetet.
- Llewellyn, G., Traustadóttir, R., McConnell, D. och B. Sigurjónsdóttir, H., red. 2010. *Parents with Intellectual Disabilities. Past, Present and Futures*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.
- Löfgren-Mårtenson, L. 2003. "Får jag lov?". *Om sexualitet och kärlek i den nya generationen unga med utvecklingsstörning*. Göteborg: universitetet.
- Löfgren-Mårtenson, L. 2005. *Kärlek.nu. Om Internet och unga med utvecklingsstörning*. Lund: Studentlitteratur.
- Malacrida, C. 2009. Performing motherhood in a disablist world: dilemmas of motherhood, femininity and disability. *International Journal of Qualitative Studies in Education* 22(1): 99–117.
- Marshall, H. 1993. *Not Having Children*. Oxford: University Press.
- McAllister, F. och Clarke, L. 2000. Voluntary childlessness: trends and implications. I: G. R. Bentley och C.G. Nicholas Mascie Taylor, red. *Infertility in the Modern World. Present and Future Prospects*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Park, K. 2005. Choosing childlessness: Weber's typology of action and motives of the voluntary childless. *Sociological Inquiry* (3): 372–402.
- Persson, L. 2010. Barnlöshet i siffror. I K. Engwall och H. Peterson, red. *Frivillig barnlöshet. Barnfrihet i en nordisk kontext*. Stockholm: Dialogos.
- Peterson, H. 2010. Pronatalistisk press eller ökande acceptans? I: K. Engwall och H. Peterson, red. *Frivillig barnlöshet. Barnfrihet i en nordisk kontext*. Stockholm: Dialogos.
- Peterson, H. 2011. Barnfri – En stigmatiserad position. *Sociologisk forskning* (3): 5–26.
- Peterson, H. och Engwall, K. 2010. Naturligt barnfri. Kroppens betydelse i frivilligt barnlösas positionering. *Tidskrift för genusvetenskap* (2): 7–28.
- Peterson, H. och Fjell, T. 2010. Bilden av frivillig barnlöshet i media. I: K. Engwall och H. Peterson, red. *Frivillig barnlöshet. Barnfrihet i en nordisk kontext*. Stockholm: Dialogos.
- Qvortrup, J. 2000. Macroanalysis of childhood. I: P. Christensen och A. James, red. *Research with Children. Perspectives and Practices*. London: Falmer Press.
- Ramsay, K. och Letherby, G. 2006. The experience of academic non-mothers in the gendered university. *Gender, Work and Organization* (1): 25–44.
- Ringsby Jansson, B. och Olsson, S. 2006. Outside the system. Life patterns of young adults with intellectual disabilities. *Scandinavian Journal of Disability Research* 8(1): 22–37.
- Shakespeare, T. 2006. *Disability Rights and Wrongs*. London: Routledge.
- Sherry, M. 2004. Overlaps and contradictions between queer theory and disability studies. *Disability & Society* (17): 769–783.
- Sobotka, T. 2004. *Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe*. Amsterdam: Dutch University Press.
- Starke, M. 2010. Descriptions of children's needs and parenthood among mothers with intellectual disability. *Scandinavian Journal of Disability Research* 13(4): 283–298.
- Svensson, O. och Tideman, M. 2007. Motvärn, motståndsidetitet och empowerment bland personer med intellektuella funktionshinder. *Socialmedicinsk tidskrift* (3): 193–204.
- Tanturri, M. och Mencarini, L. 2008. Childless or childfree? Paths to voluntary childlessness in Italy. *Population and Development Review* (1): 51–77.

- Traustadóttir, R. och Johnson, K. 2000. *Women with Intellectual Disabilities. Finding a Place in the World*. London: Jessica Kingsley.
- Tydén, M. 2002. *Från politik till praktik. De svenska steriliseringslagarna 1935–1975*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Umb-Carlsson, Ö. och Lindstedt, H. 2011. The prerequisites for QoL of people with intellectual disabilities. *Scandinavian Journal of Disability Research* 13(4): 241–253.
- Veevers, J.E. 1975. The moral careers of voluntarily childless wives. Notes on the defense of a variant world view. *The Family Coordinator* 24(4): 473–487.
- Widerberg, K. 2002. *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Zeiber, H. 2000. Kindstatus und Arbeitswelt. Geschichten aus den schwedischen Sommerferien. I: H. Hengst och H. Zeiber, red. *Die Arbeit der Kinder. Kindheitskonzept und Arbeitsteilung zwischen den Generationen*. Weinheim: Juventa.
- Zetterqvist Nelson, K. 2002. Att växa upp i en homosexuell familj. I: I. Söderlind, red. *Uppväxt, familjeformer och barns bästa. Om familjeliv som offentlig angelägenhet och vardaglig praktik*. Stockholm: Institutet för Framtidstudier.

Kristina Engwall, FoU-Södertörn, Römössevägen 25, SE-146 31 Tullinge, Sverige
E-post: kristina.engwall@fou-sodertorn.se